

Starý židovský hřbitov ve Vratislavi: ozvěny zašlé slávy „alte Breslau“

Petra Hečková

Devastace hřbitovů na území někdejších Sudet, k níž docházelo v desetiletích po odsunu německého obyvatelstva a která přetrvávala až do samotného závěru 80. let 20. století, je dnes pocítována jako velký památkový problém a jedna z temných kapitol česko-německých vztahů po roce 1945. Mnohem důsledněji však došlo ke zpřetrhání vazeb s předválečnou německou historií na území Slezska. Z několika desítek hřbitovů, které se před rokem 1945 rozkládaly na území slezského centra Vratislavi (něm. Breslau, pol. Wrocław), dnes zbyly jen trosky. Rozsáhlá likvidace německých hřbitovů, která probíhala v 60. a 70. letech 20. století ve velké části Polska,

důsledně zlikvidovala i paměť na německou minulost a nedozírné kulturní hodnoty. Jediným mementem zašlé slávy staré Vratislavi a dokladem kdysi skvělé sepulkrální kultury předního centra Pruska je dnes už jen starý židovský hřbitov na Ślężnej ulici.

Když během válek o rakouské dědictví, po prohrané první slezské válce v roce 1742, připadla většina Slezska a Kladsko pruskému království, stalo se toto území, na němž se již od vrcholného středověku v přirozené symbióze střetával slovanský živel s německým, jednou z deseti provincií Pruska. Až do roku 1945 tak Slezsko v podstatě sdílelo osudy někdejšího pruského

království, po roce 1871 jako součást Německého císařství a za druhé světové války pak jako součást nacistického Německa. Díky svému otevřenému charakteru a urbanistické expanzi podpořené výstavbou hlavního železničního tahu a rozsáhlou industrializací, k níž došlo v průběhu 19. století, si Vratislav zachovala v rámci Pruska a později také sjednoceného Německa mimořádné postavení. Jedno z nejlidnatějších center Německa, bohaté a kulturním impulsům otevřené město, bylo sídlem univerzity, polytechniky, řady veřejných kulturních institucí a působištěm mnoha významných osobností vědy i kultury.

OBR. 1 Židovský hřbitov při Ústředním hřbitově ve Vídni byl inspiračním vzorem i pro vratislavskou nekropoli. Foto: Petra Hečková

Na mimořádném charakteru města a jeho rozkvětu se podílela i zde usazená početná židovská komunita. Poté, co roku 1742 Slezsko fakticky připadlo Prusku, začal počet Židů usazených ve Vratislavi narůstat. Kolem roku 1900 byla tamní židovská komunita se svými bezmála 20 tisíci členy třetí nejpočetnější v tehdejším Německu. Její výjimečné postavení podporovala od počátku 19. století také značná emancipace a právní statut vratislavské židovské komunity, doprovázené získáním řady občanských práv, vlastnictvím pozemků počínaje, volebním právem konče. V prostředí vratislavské židovské komunity, jejíž velká část se řadila k vyšší střední třídě obyvatel města, se prosazovaly také mnohé reformní a pokrokové myšlenky. Vratislav se stala centrem reformního židovského hnutí a sídlem prvního moderního židovsko-teologického semináře, který ještě před polovinou 19. století získal statut vysoké školy. Rostoucí bohatství pramenící z rozvoje průmyslu a podnikatelských aktivit dalo základ i četným nadacím pracujícím ve prospěch společnosti. Honosná novorománská synagoga Am Anger, postavená v letech 1865–1872 podle projektu architekta Edwina Opplera (1831–1880), patřila k vůbec nejvýpravnějším stavbám tohoto druhu v tehdejším Prusku.

Otevření hřbitova na Lohestraße (dnešní ul. Ślężna) bylo vynuceno nedostatkem míst pro pohřbívání na nedalekém starším židovském pohřebišti na Claasenastraße. Pozemek o rozloze 3 hektarů byl zakoupen v roce 1854 a o dva roky později, v roce 1856, byl areál hřbitova, vybavený účelovými stavbami márnice a monumentální bránou, slavnostně otevřen a konaly se zde první pohřby. Vzhledem k značnému přírůstku pohřbů musel být hřbitov několikrát rozšířen a adaptován, takže ve 40. letech 20. století dosahovala jeho rozloha 5 hektarů a 12,5 tisíce hrobových míst.^[1] To už potřebám židovské komunity kapacitně

dávno nedostačoval. Od roku 1902 proto bylo v činnosti nové židovské pohřebiště západně od města. Hřbitov na Lohestraße získal přízvisko Alter Jüdischer Friedhof (Starý židovský hřbitov).

Výrazné poničení Vratislavi v posledních měsících druhé světové války, kdy se v rozvalinách ocitla více než polovina města, znamenalo i zničení řady historických hřbitovů. Jejich řízená likvidace však teprve měla nastat. V květnu 1945 se Vratislav společně s Dolním Slezskem dostala pod nucenou správu sovětských vojsk a připadla socialistickému Polsku. Nové polské obyvatelstvo přicházelo z centrální části Polska a v organizovaných transportech také z východních území, která musela být postoupena Sovětskému svazu. Ke svému novému domovu přirozeně nemělo žádný pozitivní vztah. Po traumatech, která si prožil polský národ během druhé světové války, se německé hřbitovy ve velké části Slezska, Vratislav nevyjímaje, staly obětí zuřivého a bezhlavého ničení památky na vše německé.

Proces cílené likvidace a vyklízení německých hřbitovů započal už v 50. letech a trval až do začátku 70. let 20. století, bez ohledu na památkovou a historickou hodnotu hřbitovů, označených za opuštěné, nevyužívané a tedy i zbytečné.^[2] Náhrobky byly použity jako levná stavební surovina, ale často končily na skládkách. Hřbitovy se proměňovaly v lepší případě ve veřejné parky (jako je Park Zachodni na Pilczycach, na západní periférii města), na řadě míst však vznikla nová zástavba.^[3] Starý židovský hřbitov unikl jen díky mimořádné shodě náhod a zůstává otázkou, zda při rozhodnutí jej ušetřit mohlo hrát určitou roli i vědomí utrpení Židů za druhé světové války a holokaustu. O jeho likvidaci se v roce 1971 vážně uvažovalo, nakonec však byl tento návrh zamítnut.^[4] O měnícím se přístupu svědčila i skutečnost, že už

v roce 1975 byl starý židovský hřbitov zapsán na seznam nemovitých kulturních památek.

Stary cmentarz żydowski na ul. Ślężna ve Vratislavi tak dnes představuje jediné místo, kde lze obdivovat sepulkrální kulturu kdysi bohatého a otevřeného multikulturního centra Slezska. Uměleckou úroveň i reprezentativnost hrobek bývá právem srovnáván s architekturou židovského hřbitova na Ústředním hřbitově ve Vídni. Jako Muzeum Sztuki Czmentarnej je dnes součástí městského muzea ve Wrocławu.

Tak jako v dobách své největší slávy, je i dnes areál ohrazen více než 4 metry vysokou zdí a obklopen vzrostlým stromařadím, které pomáhá vytvořit stinné mikroklima a poklidnou atmosféru, tolik kontrastující s rušnými dopravními tepnami v jeho blízkosti. Zachované původní rozvržení na 20 polí, s přehledným značením jednotlivých částí, poskytuje návštěvníkům bezpečnou orientaci v rozsáhlém areálu. Vchod na pohřebiště se nachází na severní straně areálu, kde dříve stávala monumentální brána v historizujících formách románsko-maurské architektury, doplněná v roce 1912 novými budovami smuteční síně a modlitebny. Reprezentativní sepulkrální monumenty se soustředí především kolem obvodové zdi a kolem obou vnitřních zdí, které dodnes člení areál v severojižní směr, kolmo na hlavní komunikace hřbitova. S postupem času vznikaly rozměrnější náhrobky a rodinné hrobky také na vnitřních parcelách, zpravidla na dvojitých hrobových místech.

Přestože se na starém židovském hřbitově prakticky nesetkáváme s figurálními motivy a sochařskou výzdobou, architektonické formy, typologie i některé výzdobné motivy na zachovaných náhrobcích prozrazují postupné otevírání tradiční židovské kultury soudobým evropským trendům a módním formám. Pouze charakter a uspořádání náhrobních stél ve vnitřních oddílech

hřbitova, typické formy židovské sepulkrální ikonografie a symbolické architektury stejně jako převládající užití kamene jako hlavního materiálu náhrobků potvrzují konfesijní charakter pohřebiště. Kromě náhrobních stél ovlivněných tvaroslovím módních historizujících slohů 2. poloviny 19. století se setkáváme s bohatstvím a rozmanitostí architektonických forem neoklasicistní, neogotické či neorománské architektury a různými typy portálových architektur, kaplí a pavilónů nebo mauzoleí. Vliv židovské kultury, ale například i módních vzorů vzdálené Vídně prozrazují stylové formy maurské či egyptizující chrámové architektury. Lze se s nimi setkat například na rodové hrobce podnikatele Maxe Kaufmanna, která získala podobu vzdušného pavilonu doplněného tradičním materiálem „maurské“ španělské architektury: glazovanou keramikou. I když architekt hrobky není znám, kulturní kontakty objednavatele na rakouskou metropoli prozrazuje například využití tamního korálového vápence.

Egyptizující styl byl v židovské sepulkrální kultuře závěru 19. století neodmyslitelně spojen s reminiscencemi na biblický Šalamounův chrám. Explicitním příkladem je rodová hrobka průmyslníka Julia Schottländera († 1911), nacházející se u centrální vnitřní zdi, dělicí areál hřbitova. Motiv chrámové cely s průčelím flankovaným dvojicí egyptizujících sloupů opatřených hlavicemi v podobě papyrových květů byl vytvořen z bloků domácího střelínského granitu. Na ornamentálním dekoru v průčelí i v interiéru stavby jsou postupem připomínajícím techniku gravírování důmyslně kombinovány jemně pemrlované a leštěné plochy granitu.

Své uplatnění zde našla také secese a uměřené a formálně střizlivé tvarosloví klasické moderny, jako například na mauzoleu člena významného bankéřského rodu Alexandra Neandera a jeho

OBR. 2 Starý židovský hřbitov na ulici Šlězna, Vratislav. Reprezentativní náhrobky se soustředí podél obvodové zdi a podél dvou vnitřních dělicích zdí. Foto: Petra Hečková

OBR. 3 Na vnitřních oddílech se nachází největší počet náhrobků vycházejících z tradičních židovských sepulkrálních forem, mnohdy však doplněných prvky historizujícími, evokujícími například antikizující řecké stély. Foto: Petra Hečková

OBR. 4 Hrobka Maxe Kaufmanna v podobě maurského pavilonu má díky použití glazovaných cihel a keramických obkladů výraznou barevnost, a tím i netradiční charakter. Foto: Petra Hečková

ženy Johanny. Hrobka u severní obvodové zdi, na privilegovaném místě neda-leko od vstupu na hřbitov, kombinuje stylizované formy egyptské mastaby a pyramidy. Uměřenost forem je vyváжена použitím leštěného skandinávského labradoru, který doplňuje architektura hrobové komory z bloků střelínského granitu. Modernistické formy a originální řešení využívající motivu šachovnice a šachových figurek v architektonickém členění i figurální výzdobě má také elegantní náhrobek šachového mistra Arnolda Schottländera († 1909).

Výpravný charakter sepulkrální architektury byl často akcentován i použitím rozmanitých druhů dekoračního kamene nejen domácího původu (střelínské či střegomské granity), ale také importovaných švédských červených granitů a mikrogaber, bavorského mušlového vápence či korálových vápenců dolnorakouských, míšeňského granitu atd. Vedle produkce regionálních slezských kamenických firem a jmen umělců a architektů se lze setkat i s importy hotových náhrobků. Náhrobek Samuela Kohna, tvořený jednoduchou edikulou s dvěma bočními stélami a lemem ze stylizovaného vegetabilního dekoru, který se nachází podél severní obvodové zdi, byl vytvořen z bavorského mušlového vápence (Muschelkalku) a dodán berlínským ateliérem sochaře Hanse Dammana.

Hrobka rodiny Heimann a Kolker v zadní části areálu hřbitova je jedním z mála dochovaných signovaných děl podle projektu architekta Edwina Opplera, autora druhé vřatislavské synagogy. Podobně jako u projektu synagogy, také zde zvolil Oppler formy v neorománském stylu. Monumentální, a přitom vzdušný pavilon zaujímá roli několika hrobových míst a v důmyslném řešení dvojité hrobky tvoří jeho centrální část zároveň průchod skrz vnitřní zeď dělicí areál hřbitova. V pís-kovci jemně tesaný dekor si vypůjčuje

OBR. 5 Hrobka průmyslníka Julia Schottländera se strohými formami egyptizující architektury těží ze soudobé oblíbené symboliky Šalamounova chrámu. Foto: Petra Hečková

OBR. 6 Hrobka Alexandra Neandera kombinuje tvar egyptské pyramidy a mastaby. Foto: P. Hečková

formy románské a románsko-gotické ornamentiky, včetně šachovnicových motivů, pletenců a různých typů palmet, a kombinuje je s typickými symboly židovskými (roseta vepsaná do šesticípé hvězdy v průčelí). Podkovovité arkády spočívají na sloupcích z narůžovělého švédského vanevického granitu, charakteristického jasně modrými krystaly křemene.

Uvedený výčet sepulkrálních monumentů je jen pouhým zlomkem z výpravného bohatství vratislavského starého židovského hřbitova. I přes určité ztráty a poškození mnoha náhrobků tak dnes představuje jedinečné svědectví vyspělé sepulkrální kultury ve Slezsku 2. poloviny 19. století a počátku 20. století.

OBR. 7 Náhrobek šachového mistra Arnolda Schottländera důmyslně využívá motivy šachových figurek a šachovnice. Foto: Petra Hečková

OBR. 9 Hrobka rodin Heimann a Kolker je pravděpodobně jediným signovaným dílem architekta Edwina Opplera, dochovaným na vratislavském židovském hřbitově. Foto: Petra Hečková

1 | Amalia Riesenthel, *Orientalismus als Mittel zur Identitätsfindung. Sepulkralarchitektur auf dem Jüdischen Friedhof Breslau, Lohestraße*. Reiner Sörries (ed.), *Kasseler Studien zur Sepulkralkultur*, Band 22. Berlin, 2015, s. 129–130.

2 | Grażyna Trzaskowska, „Uwaga! Nie przysypywać pni drzew!” Likwidacja wrocławskich cmentarzy w latach 60. i 70. oraz jej skutki, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, LXXV (2020), 1, s. 123–159.

3 | Dnes se neuralgickému tématu cílené devastace německých hřbitovů a hledání jejich pozůstatků stále více věnuje nejen odborný výzkum, ale i pozornost veřejnosti. Viz například články z posledních let na městském informačním portále: Mariola Szczyrba, *Dawne cmentarze Wrocławia. Dziś są tam parki i osiedla*. Mieszkamy na grobach. Zobacz zdjęcia i mapę, *Wrocław.pl*, <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/dawne-cmentarze-wroclawia-dzis-parki-i-osiedla-zdjecia-mapa>, vyhledáno 1. 11. 2022.
We Wrocławiu powstaje mapa miejsc, w których leżą poniemieckie nagrobki, *Wrocław.pl*, <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/we-wroclawiu-powstaje-mapa-miejsc-w-ktorych-leza-poniemieckie-nagrobki>, vyhledáno 7. 6. 2021.
Informace o německých náhrobcích shromažďuje *Mapa Pozostałości po niemieckich nekropoliach Wrocławia*, Dostupné na: <https://www.google.com/maps/>.

4 | Ibidem, s. 147.

OBR. 8 Náhrobek Samuela Kohna byl vyroben v berlínském ateliéru Hanse Dammanna. Foto: Petra Hečková

OBR. 10 Mezi náhrobky na starém židovském hřbitově ve Vratislavi se setkáváme i se soudobými módními formami stél v podobě kmenů stromů, veristicky ztvárněných v pískovci. Foto: Petra Hečková